

158942

Дорогий
Євгену Александровичу
з доброго
1. XI. 1928.О. О. ПОТАПІВ**ДЕЯКІ РЕЧІ САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ З КУБАН-
ЩИНИ В МУЗЕЇ ГРУЗІЇ**

Пам'ятки Салтівського погребіща, що його понад 25 років тому відкрито на Харківщині, весь час приваблюють до себе увагу археологів так наших, як і чужоземних ¹⁾. Це тому, що своєрідні форми салтівських речей, речей досить обмеженої кількості поза межами Харківщини, в зв'язку з дуже широким ореолом їх поширення — від Кавказу до Скандинавії ²⁾ — можуть допомогти розв'язати важливе питання про торговельні та інші міжнародні взаємини за часи Казарщини. Тому я звернув увагу на нові, ще не опубліковані, аналогії до салтівських речей та склав їх огляд, що нижче подається.

Це є невеличка колекція в Музеї Грузії (кол. Кавказький Музей в Тифлісі ³⁾), що зареєстрована в інв. книжці археологічного відділу р. 1912 за № 45 — 12 з назвою: „з подорожі Є. В. Пфіценмайєра на Кубанщину“. На жаль, не всі речі з цієї колекції збереглися в музеї досі — деякі золоті та срібні прикраси зникли ⁴⁾, але в рукописному каталозі збереглися рисунки деяких з них, що допомагає уявити майже певний склад колекції.

Колекція складається з 24 номерів, ще й до кожного номеру є відомості, де його знайдено. Всі речі походять із трьох пунктів на Кубанщині: зі станиці Зеленчукської, з с. Кам'яномостського і з с. Георгіївсько-Осетинського. Я опишуватиму речі окремо за кожним місцем.

І. Зеленчукська

За інв. книжкою: „№ № 11 — 16 знайдено в -осени р. 1908 коло станиці Зеленчукської, на Кубанщині, в могилі разом із кістяком“. Це такі речі:

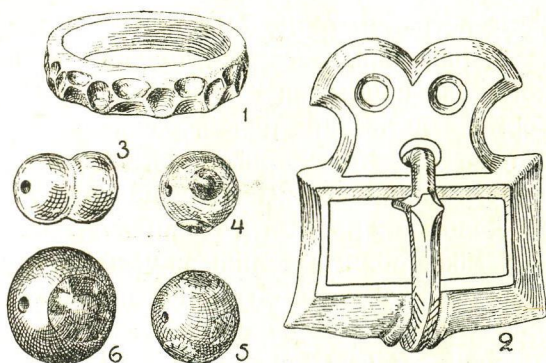
„№ 11. Три золоті сережки“ ⁵⁾. Відсутні; рисунка в інв. книжці немає.

158942

„№ 12. Кільце мідяне“ (рис. 1). Мідь жовта, трохи патинізована. Внутрішній діаметр 23 мм.; височина 5 мм.; за- втовшки до 3 мм. Внутрішню поверхню та ребра оброблено тоненьким терпужком. Спинка опукла; її покарбовано на зразок безперервної низки лунок, що чергуються, як 1:2:1:2...

„№ 13. Пряжка мідяна“ (рис. 2). З тильного боку пряжка має сліди лиярства, що свідчать про відливання її в плеску форму. З зовнішнього боку пряжку оброблено терпужком.

Вушко простокут- не; воно складає разом з п'яткою єдину, суцільну пластину. Стінки вушка похилі так зовні, як і в сере- дині, що надає йому форму втятої піраміди. Рельєф вушка значно під- носиться над ли-

цевою поверхнею п'ятки. П'ятка плеска; форма її нагадує дві стулені потилицями пташині головки; на місці очей — дві круглі дірочки. Ребра цих дірочок і ребра п'ятки похилі. Біля вушка є ще третя дірочка для прикріплення язичка. Язичок тоненький, ромбічний в перекрою. Кінець язичка зовні оздоблено насіканням „в ялинку“; другий кінець зібгано на зразок гапличка, але не спаяно. На вушці пряжки зовні, там де до неї торкається язичок, є 2 рельєфні валики, що заважають язичку зсуватися на бік. П'ятка з тильного боку має 3 припаяні шпильки для прикріплення до ремню.

„№ 14. Чотири намістини скляні“.

А. (Рис. 3). Намистина на зразок двох стулених кульок з білого скла; золочена. Виразно видно техніку золочення: за ґрунт є прозора скляна маса лусткої вздовж осі стру- ктури; понад цим ґрунтом покладено тоненьким шаром позо- лоту, після чого намістину знов таки облито склом, що утво- рює поверх позолоти прозору шкурочку завтовшки до 0,2 мм.

Б. (Рис. 4). Намистина непевно-куляста, з прозорого скла. З боків вона має 3 очка кругленькі, непрозорі — з па-

сти. Очка вкладено в неглибокі лунки різних розмірів. Очка однакові кольорами. Кожне складається з пасти трьох кольорів за такою чергою: в центрі блакитна крапка, далі кільце цегляно-червоного кольору й зовнішнє кільце цитроно-жовтого кольору.

В. (Рис. 5). Намистина сфероїдова з ледве прозорого скла темного, туркусо-зеленого кольору. З боків вона має 4 очка однакові, двохкольорові з пасти; їх розташовано не вздовж рівнику,— вони чергуються в двох різних площинах. Очка вкладено в неглибокі лунки. Кожне очко еліптичного виду. Кольори та розводи їх однакові: в центрі еліптична пляма ясного, цегляно-червоного кольору; довкола неї вузьке кільце цитроно-жовтого кольору.

Г. (Рис. 6). Намистина сферична з чорної пасти. З боків вона має 2 очка великі, багатокольорові, розташовані діаметрально. Вони круглі, опуклі. Кожне має: в центрі велику зелену пляму; довкола неї кільце з п'ятьма промінями темного, цегляно-червоного кольору і в інтервалах білі та цитроно-жовті трапеції.

Поміж численних намистин із Салтівського погребіща в Харківському Археологічному Музеї немає остаточно тотожних до поданих, вилучаючи скляні, золочені. Все ж. таки треба зазначити, що так за розводами, як і за кольором паст одні та другі дуже подібні.

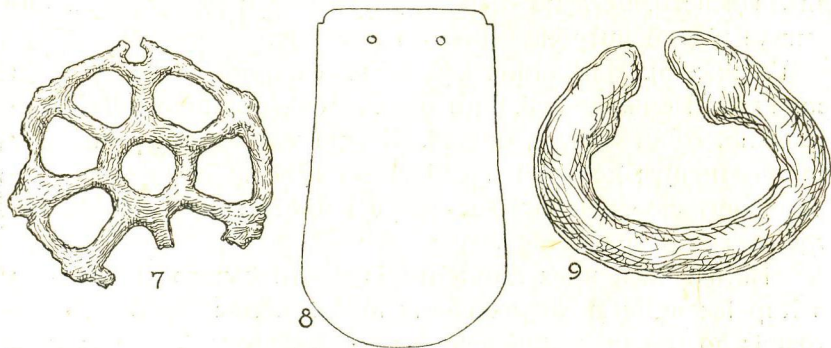
„№ 15. Мідяна колесовида прикраса“ (рис. 7). Причіпка дірчата на зразок колеса, має сім шпиць і в центрі дірочку-маточину. Загублено: частину обідка з одною шпицею та вушком. Вушко було в тій самій площині, що й усе колесо, понад одною з шпиць. Причіпку вилито в плеску форму далеко бездоганно, бо вся поверхня її банькувата. Після відливання причіпку не оброблено.

Колесовиді причіпки дуже численні поміж речей із Салтівського погребіща. Тут вони бувають іноді причіплені на ланцюжках⁶⁾. Певну тотожність до поданої причіпки на сім шпиць має примірник із розкопів року 1901, зареєстрований у Харківському Археологічному Музеї за № 119⁷⁾.

Поміж пам'яток північного Кавказу можна нагадати аналогічну до нашої причіпку, що її здобув в камерній могилі Володимірів року 1898 біля Песчанки, Нальчик. окр., на Терекщині⁸⁾.

„№ 16. Два уламки“. З цієї назвою зареєстровано дві гладкі пластинки, вирізані з тоненької срібної бляхи (рис. 8), та цілком тотожні. Вони мають з тильного боку зеленувату патину, з лицевого — місцями темні плями. Краї трохи зігнано назад. Кожна пластинка має дві дірочки, пробиті шильцем, — на одній ззовні всередину, на другій навпаки. Коли скласти обидві пластинки тильними боками одну до одної, то легко уявити, що вони були оббиттям на кінці ремня.

Цілком подібні до поданих срібні оббиття можна бачити в утіляжу першої групи поховань Борисівського могильника, що його розкопав В. В. Саханьов р. р. 1911 — 12 ⁹⁾.

Крім описаних вище речей, зі ст. Зеленчукської походять ще такі:

„№ 1. Два кільця мідяні“. Одне має: діам. 48 — 50 мм.; коло 160 мм.; максимальну глибину 6 мм. Друге менше розміром: діам. 32 — 38 мм.; коло 105 мм., макс. груб. 6 мм. Обидва кільця дуже погано відлито, до того ж вони зіпсовані патиною. В перекрою вони круглі. Менше кільце (рис. 9) — овального виду, з незамкненими кінцями. Обидва кінці зроблено на зразок голівок тварин неозначеної форми. Більше кільце попсоване; зігнане так, що кінці трохи накривають один одного; до того ж один кінець недавно обрубано, і лише на другому збереглася голівка тварини.

„№ 2. Невеличкий глиняний глечик“ (рис. 10). Виміри в мм.: височина 84, макс. діаметр корпусу 87, діам. краю 61, діам. денця 57. Посудину зроблено без круга. Черепок у зломі темносірої глини. Лицева поверхня блискуча, внутрішня — матова. Обріз краю заокруглений. Вінце тонке,

трохи відкотисте. Шийка проста; перехід до корпусу поступовий. Корпус сферичний. База проста, виразно виявлена. Держальце грубе, кругле в перекрою; понад горішньою п'яткою його є шишка на зразок закрутки. На денці зісподу неглибока угнутість, що ледве-ледве надає базі форму кільця. На горішній частині черевка є смуга орнаменту з шости горизонтальних канелюр, наведених по вохкій глині. Всередині на стінках та на денці можна бачити таку саму канелюрованість; денце в середині виразно відокремлено від стінок борозною.

Технікою виробництва цей глечик має близькі аналогії в кераміці Салтівського погребіща.

Що до № № 23 та 24, які описані нижче, в інв. книжці є така вказівка: „знайдено в могилі біля станиці Зеленчукської“. На жаль, самих цих речей немає в музеї, але в книжці збереглися рисунки, які я й подаю.

„№ 23. Пара золотих сережок“ (рис. 11). Ці сережки за рисунком мають технікою, а частково й формою близькі аналогії в деяких золотих сережках Салтівського погребіща.

„№ 24. Перстінь срібний з чотирма шишками та вправкою: кривавник (сердолик) з арабським написом; кривавник червоний, опуклий“ (рис. 12). Ця річ привертає до себе особливу, надзвичайну увагу тому, що на сході України, в слободі Камінській, Купянської округи, року 1924 випадково було знайдено цілком тотожній срібний перстінь. Він має такі ж самі чотири шишки, таку ж форму щитику, таку ж вправку з кривавнику з арабським написом (тільки в один рядок, а не в два), навіть зірочку під написом він має таку ж саму. Цей останній перстінь переховується в Харківському Археологічному Музеї¹⁰).

II. Кам'яномостське

„№ 3. Великий глиняний глечик з чотирма шишками“ (рис. 13). Виміри в мм. височина загальна 207, височина черевка 137, макс. діаметр черевка 185, діаметр вінця 110, діаметр денця 100. Посудину зроблено без круга. Черепок у зломі темносірої глини. Лицева та внутрішня поверхні блискучі. Обріз вінця заокруглений. Вінце трохи утон-

чене. Шийка висока, трохи угнуто-конічна. Черевко сферичне. По плечах 4 високі конічні пиптики—шишки. Пиптики та нижня п'ятка держальця однаково віддалені один од одного. Горішня п'ятка держальця опинається на середину шийки. В перекрою ручка овальне. На хребеті держальця в горі висока шишка. Посудину вкрито орнаментом

з канелюр, що розкладені так: на шийці 5 горизонталей; навколо кожного пиптику 3 концентричні кола та 1 півколо (зовні вгорі). Цю канелюру півкола заповнює разок лунок, розкладених радіально. Клаптики поміж колами по плечах заповнено кожного трьома вертикальними канелюрами, що починаються біля шийки та кінчаються на екваторі черевка. Під нижньою п'ят-

кою на корпусі 3 півкола з канелюр, від яких розбігаються нижче декілька коротеньких промінів. Вздовж хребту держальця тягнеться одна вертикальна канелюра, що трохи деформує певний овальний перекрій ручки.

Майже тотожний до поданого глечик з чотирма пиптиками здобуто року 1898 в кам'яному склепі розкопами І. А. Владимірова біля с. Гиджгид. Нальч. окр. на Терекщині ¹¹⁾.

„№ 14. Маненький глиняний глечик з носиком“ (рис. 14). Виміри в мм.: височина 124, макс. діаметр черевка 136, височина шийки 53, ширина носу 25. Посудинку зроблено без кругу. Черепок у зломі темносірої глини. Лицева та

внутрішня поверхні чорні, блискучі. Обріз вінця заокруглений. Вінце утончене. Шийка висока, циліндрична, ледве ледве угнута. Черевко низьке, еліпсоїдальне. Базу не відокремлено від черевка. Носик тупий. Рівчак носику на зразок півциліндричного лоточку. Держальце в перекрою плескувате. На нижній ділянці шийки є орнамент з неглибоких канелюр. На горішній частині черевка знати сліди вертикальних смужок від лощіння. На цій посудині дуже виразно можна бачити, що блиск на поверхні — то від якоїсь мази, намащеної, здається, пальцем. Під спід держальця палець не мацнув, а тому шар обмазки тут уривається з затеклістю, і ділянка зі споду держальця лишилась матова, як у зломі черепка.

Формою цей глечик має багато аналогічних рис з керамікою Салтівського погребіща.

„№ 5. Уламки мідяні“. Це є дві тонесенькі пластинки розміром 20×70 й 12×40 мм. Вони нагадують розгорнуті рурочки. Крім того, під цим №-ом є 7 невеличких уламків товстого дроту, мабуть, від обручки. На одному з уламків є орнамент насіканням.

„№ 6. Ложочка мідяна“ (рис. 15). Ложочку (завдовжки 70, завширшки 22 мм.) викувано з цілої грудки. Вмістище ложочки неглибоке, з тоненькими стінками й з дірочкою біля центру. Стебло (держальце) біля вмістища плескувате, далі ж округле в перекрої. Біля кінця стебло зібгано (нешодавно), кінець же зовсім зламано. З лицевого боку стебло оздоблено: накарбовано крапки та рисочки.

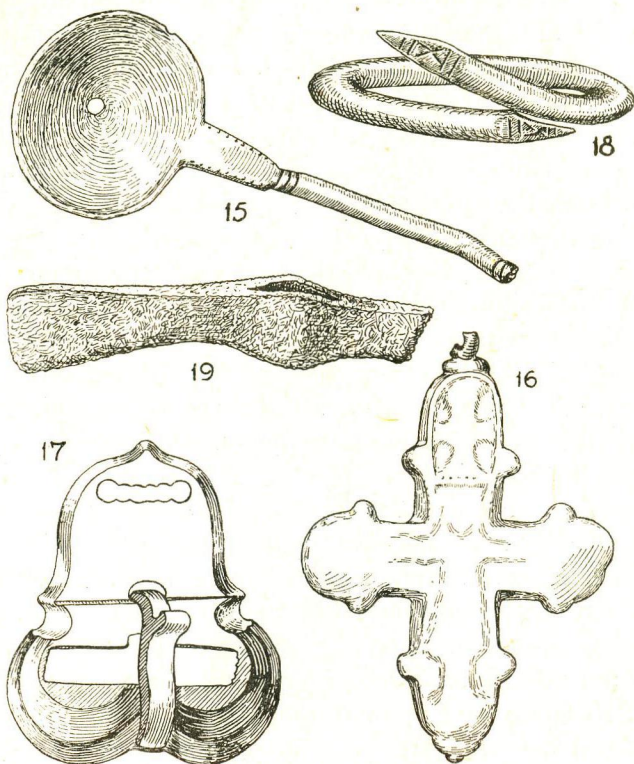
В Салтівському погребіщі аналогічну ложочку було здобуто підчас розкопів проф. О. М. Покровського року 1901 в похованні № 38¹²⁾. Ця салтівська ложочка відрізняється від поданої тут тим, що вона має не одну дірочку, але три; її репродуковано в Альбомі виставки XII Арх. З'їзду¹³⁾.

Подібні ж ложочки з багатьма дірочками відомі також поміж пам'яток з північного Кавказу¹⁴⁾.

„№ 7. Хрест мідяний“ (рис. 16). Це є половинка хреста-енколпіону, рельєфна, порожнява, відлита (з тильного боку сліди відливання). По краях оброблено терпужком. Фігура розп'ятого не виразна. Вгорі викарбовано хрестика. Вушко частково загублено. Виміри в мм.: 56 (до вушка 53) \times 38.

Формою та пропорціями цей хрест є дуже близький до багатьох хрестів-енколпіїнів у колекції Ханенка з Наддніпрянщини, що датуються XI — XII віком ¹⁵⁾.

„№ 8. Пряжка мідяна“ (рис. 17). Виміри в мм: $42 \times 35 \times 6$. Пряжка лита, порожнява, тоненька. Лицеву поверхню її рівно

обпиляно. Вушко та п'ятку відливано разом. Щілини "пропиляно після відливання. Вушко має рельєф вищий за п'ятку й формою нагадує два стулені кола — „вісьмачку“. П'ятка має „килевиду“ форму й закінчується гострим ріжком. В цілому пряжка дає ілюзію масивної речі. Щілин було чотири: а) прямокутний довгий проріз у вушці, щоби прошморгувати ремінь, б) овальна дірочка прикріпляти язичок і в) дві декоративні круглі дірочки біля кінця п'ятки; пізніш інтервал проміж цими дірочками було проламано й тут стала одна довга аморфна щілина. Язичок був прикріплений прямо через зігнуття кінця (без злутування). На хребеті язичка

є шишка. П'ятка була прикріплена до ремня шипом з розклепаним кінцем. Можливо, що на місці розламаної щілини раніш був другий шип.

Поміж пам'яток північного Кавказу подана пряжка має певну тотожність до трьох примірників із першої групи поховань Борисівського могильника¹⁶⁾.

У Криму, в могильнику Суук - су, аналогічну мідяну пряжку знайшов був Н. І. Репників року 1903 в пох. № 1¹⁷⁾.

„№ 9. Три обручки мідяні“. Всі з грубого, круглого в перекрою дроту. Дві не мають орнаменту; їх кінці не стулені; довжина їх кола 172 та 173 мм. Третя обручка (рис. 18) з перепущеними кінцями, один понад одним, має форму овалу; довжина дроту 193 мм. Кінці гострі, поплющені й з лицевого боку оздоблені нескладним орнаментом із рисочок, накарбованих насіканням.

Мідяні обручки з грубого дроту дуже типові для Салтівського погребіща, де вони бувають майже в кожному похованні. Засіб оздоблювати кінці обручки насіканням так само допомагає наводити аналогію поміж поданими та салтівськими обручками¹⁸⁾.

„№ 10. Сокирка залізна“ (рис. 19). Щоки від леза до осі 7 см. Довжина всієї речі 11 см. (тильний кінець загрублено). Завдовжки лезо має 2,3 см. Ухо завширшки 1 см. Сокирка дуже легенька, і тому навряд чи вона могла мати яке утилітарне призначення.

Аналогічні залізні сокирки типічні для Салтівського погребіща. Найближчою до поданої є сокирка, репродукована в Тр. XII Арх. З'їзду¹⁹⁾. Подібна ж сокирка є в Дергавсу²⁰⁾.

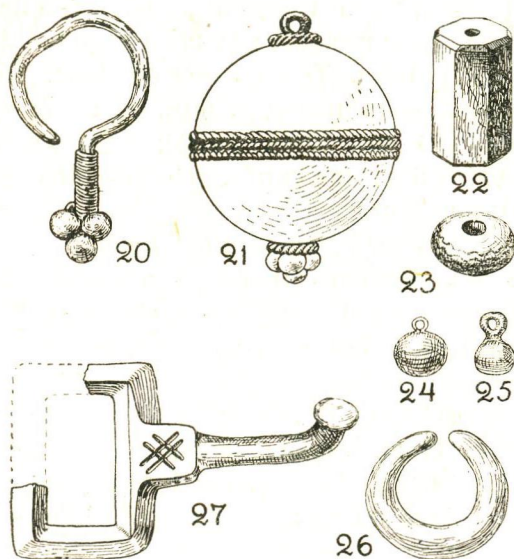
III. Георгієвсько - Осетинське

„№ 17. Обручка скляна“. Форма — шире коло. Діаметр всередині має 53 мм. В перекрою обручка плеска, з трохи опуклою спинкою. Кінці покладено один на один та стоплено щільно. Обручка завтовшки 3 мм., завширшки 8 мм. Скло брунатне, прозоре, з численними ніби волосся тоненькими смужками, — це є порожняві канали в масі скла від бульбашок повітря.

„№ 18. Уламки срібних сережок“. Поміж їх є одна ціла сережка (рис. 20), зігнута з грубого срібного дроту на зра-

зок знака запитання з вертикальним пагоном, що його обмотано тоненьким дротом; на кінці є китиця з чотирьох кульок.

Інші уламки належать до чотирьох однакових срібних причіпок або гудзиків. Кожна річ (рис. 21 — реконструкція авторова) має форму кулі, стопленої з двох тоненьких, штампованих півкуль. Межу стоплення вкрито пояском з трьох стислих джгутиків з суканого тоненького дроту на зразок кіски.

Кожного джгутика зсукано з двох д्रो-тинок. На одному з полюсів кулі є кругле вушко з гладкого дроту, кінці якого встромлено всередину кулі й там зібгано. Навколо вушка покладено кільцем пояска із суканого джгутика. Такий самий пояска є й на другому полюсі. Тут до нього притоплено китицю з чотирьох кульок. Ці речі дуже ламкі, і тому майже

всі їх шматки мають сліди нещодавніх зломів. До одного уламка прилипівся клаптик шовкової тканини золотисто-брунатного кольору.

Аналогію до поданої вище сережки (тільки з більшим числом кульок зісподу) можна навести з башт - склепів Кобані ²¹).

„№ 19. Дві пронизки“. З них одна (рис. 22) з кривавнику ясного жовтого кольору, добре глянцевова на зразок восьмистінної призми. Ребра основ зрізано фасетками. Канал вузький, простий. Пронизка заввишки 19, завширшки 11, завтовшки 8 мм.

Друга — це є сферойдна намистина (рис. 23) з кольорованого скла, укрита білястою патиною. Вона має орнамент із червоних кривульок. Канал широкий, простий. Намистина в діаметрі 15, заввишки (вздовж каналу) 10 мм.

Що до кривавникових намистин, вони дуже численні в Салтівському погребіщі, але здебільша вони тут сфероїдної форми, — шліхтованих дуже мало. Хоч і є в Салтівському погребіщі намистини шліхтовані добре, як і подана, але всі вони інакшої форми.

„№ 20. Шість гудзиків мідяних“. Всі невеличкі. З них п'ять (рис. 24) сферичних, порожнявих, стоплених з двох штампованих півкульок. Вушка вони мають тоненькі, з дроту.

Шоста (рис. 25) формою така сама, що й ті п'ять, але з великим вушком і до того ж лита, масивна.

Аналогічні гудзики, так порожняві, як і масивні, дуже численні в Салтівському погребіщі й бувають тут звичайно по кілька в однім похованні. Наприклад, у кам. № 1 з розкопів Археологічної Секції року 1920 було здобуто тотожні поданим 1 масивний й 3 порожняві гудзики ²²⁾.

Аналогічні гудзики є у в Борисівському могильнику ²³⁾.

„№ 21. Серезка мідяна“ (рис. 26). Вона масивна, гладка, формою на зразок „калачика“ з роз'єднаними кінцями та з грубою серединою. В перекрою кругла. Діаметр — 18 мм.

Зовсім тотожні формою, тільки срібні, серезки „калачиком“ були в Борисівському могильнику ²⁴⁾.

Крім поданих речей, в колекції є дублет до № 20. Це є бронзовий гачок до ременю (рис. 27). Його виливано в двобічну форму. На щитку виображено хрест скісний насіканням карбований.

Аналогічну річ здобуто в Салтівському погребіщі розкопами проф. О. М. Покровського року 1901 з мог. № 44 ²⁵⁾.

Також дуже близьким до поданого є бронзовий гачок з башт - склепів Дергавса ²⁶⁾.

Подана вище колекція цікава, мені здається, вже складом своїм, бо майже кожна річ її має аналогії або в Салтівському погребіщі, або в могильниках північного Кавказу VII — IX ст., або в обидвох місцях одночасно.

Датувати всю колекцію можна одним часом, а саме VII — IX віками. За винятком хрестика (рис. 16), кільця (рис. 1), обручок (рис. 9) та пряжок „готської“ форми (рис. 2 та 17), всі інші речі треба вважати за варіанти суто салтівських форм.

Так, подана колекція допомагає встановити ще три нові місця поширення салтівської культури на Кубанщині.

ПРИМІТКИ

1. T. I. Arne. La Suède et l'Orient. Etudes archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des vikings. Upsal. 1914.
2. Ibid.
3. Висловлюю щирю подяку адміністрації археологічного відділу Музея Грузії в особі проф. Г. К. Ніорадзе за ласкаве ставлення до моєї роботи в музеї року 1925.
4. За панування меншовиків, як пояснює адміністрація музею.
5. В лапках тут і далі подається № та назву за інв. книжкою.
6. Тр. XII А. С., т. I, табл. XIV:1.
7. Каталог вист. XII А. С., ст. 134.
8. Отчет Арх. Ком. за 1898 г., ст. 126, рис. 7.
9. Изв. Арх. Ком., в. 56, ст. 130 та рис. 20:7.
10. Инв. кн. ХАМ'у № I — 323.
11. ОАК 1898, ст. 137 і рис. 50.
12. Тр. XII А. С., т. I, ст. 488 — 489.
13. Альбом выставки XII А. С., М. 1903, табл. III, рис. 5.
14. МАК VIII, табл. С III:16, XLVIII:11.
15. Древности Русские. Кресты и образки. Киев, 1899, 1900.
16. ИАК 56, ст. 128, рис. 20:17.
17. ИАК 19, табл. X:27.
18. Тр. XII А. С., т. I, табл. XXI, рис. 26 й 27.
19. Тр. XII А. С., т. I, табл. XX, рис. 6.
20. МАК VIII, табл. LII:11.
21. МАК VIII, табл. XLVIII:4.
22. Г. І. Тесленко. Розкопи Верхньо-Салтівського могильника року 1920. Наукові Записки н.-досл. катедри Іст. Укр. Культ. № 6. 1927. Ст. 354.
23. ИАК 56, табл., IV:24, IV:26.
24. ИАК 56, ст. 132 і рис. 29:9, 29:11.
25. Кат. вист. XII А. С. Отд. древ., стр. 173, № 1535.
26. МАК VIII, табл. LII:8.

